

ЕДНО ПЪТУВАНЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ XVI

В.: „ОПИСАНИЕ НА ПЪТЯ ДО КОНСТАНТИНОПОЛ“ НА

ПАВОЛ РУБИГАЛ¹

Николай Желев

Институт за литература – Българска академия на науките (България)

A JOURNEY ACROSS THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 16TH CENTURY. PAVOL
RUBIGAL'S 'DESCRIBING THE WAY TO CONSTANTINOPLE'

Nikolay Zhelev

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0001-8922-4101

E-mail: nikolaj650@abv.bg

Резюме: Изследването представя една гледна точка на външен наблюдател и неговите впечатления от пътуването му по българските земи. Анализът се съсредоточава върху това по какъв начин се формира мнението на пътешественика. Като поданик на унгарското кралство самоназоваващият се панонец Павол Рубигал би трябвало да приема земите на Османската империя като опасни и дори забравени от Бога, но тази действителност е противопоставена на славното антично наследство, което се намира в това чуждо пространство.

Ключови думи: Българи, сърби, история, войни срещу турците, пътепис

Abstract: This study presents the point of view of an external observer and his thoughts resulting from his travels across the Bulgarian lands. The analysis focuses on how the opinion of the traveler is formed. As a subject of the Hungarian kingdom, self-proclaimed Panonian Pavol Rubigal should perceive the lands of the Ottoman empire as dangerous and even forsaken by God, but this reality is contrasted with the glorious heritage of Antiquity found in this foreign space.

Keywords: Bulgarians, Serbs, history, Ottoman wars, travelogue

¹ Статията се издава благодарение на проекта „Фикционално и документално в българската проза на XIX век. Аналогии с чуждестранната литература“, финансиран от ФНИ, № КП-06-М 70/2 от 13.12.2022.

XVI в. е време на бурни промени. Идеите на Ренесанса започват да се разпространяват из Европа. Въпреки че се приема, че с тях се извършва огромна промяна в духовния свят на хората – фокусът на изкуствата се измества от чисто теологичното върху човека с неговите проблеми в различни аспекти, учени като Андреас Шпеер установяват, че Средновековието не скъсва напълно с античното наследство. По този начин течението всъщност не се противопоставя напълно на Средните векове. Най-силно проявление има в Италия, като в другите страни има различни отражения и домашни интерпретации.

Новият светоглед има своите специфични изяви в словашката литература. Изследователят Ян Мишианик смята, че „Характерът на нашия (словашкия – бел. моя, Н. Ж.) хуманизъм, който не се е проявил нито идеологически, нито творчески така изразено, както това се е случило в по-развитите страни, е свързан с цялостното изоставане на Унгария“ (Mišianik, Minarik 1958: 89). При характеризирането на новото течение важно уточнение прави Имрих Седлак: „Трябва да се обърне внимание на множеството съществуващи скептични мнения за адекватността на използването на термините „ренесансов“ и „ренесансовост“ във връзка със словашката литература от XVI век“ (Sedlak 2009: 44 – 45). Поради тази причина изследователите наричат словашката литература от XVI в. „хуманистична“, към който термин ще се придържа изследването.

Особеност на словашката хуманистична литература е разпространеността на темата за османските нашествия и борбите срещу тях. Изследователката Зузана Какошова споделя, че „Турците и боят срещу тях представляват ясен мотивен топос на хуманистичната поезия на XVI в. независимо от жанра. Почти във всички стихотворения с обществена и гражданска тематика се открива поне намек за този належащ проблем. През XVII в. от него се развива цяло тематично течение в литературата (поетическо и прозаично), в което доминират описанията на боеве, пленявания, преживявания в затвори и пътешествия в турски плен“ (Kákošová 2010: 71). Историческият контекст обуславя силната доминация на мотива. През XV и XVI в. Османската империя е във възход. През 1526 г. удържа решаваща победа срещу Унгарското кралство, като това води до падането му под турска власт. Историците приемат битката и за край на Средновековието в Средна Европа. През 1540 г. Павол Рубигал (Станислав Шматлак посочва, че неговото истинско име е Паул Ротан (Šmatlák 2002: 156) (? - ок. 1577) пътува като член на унгарска дипломатическа делегация до османския султан. Четири години по-късно (1544 г.) той описва преживяванията от пътешествието в пътепис на латински със заглавие *Nodoeporicon itirenis Constantinopolitani* („Описание на пътя до Константинопол“).

ЕДНО ПЪТУВАНЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ...

Авторът обича да се самоопределя като панонец, но това не бива да води до заключение, че той смята себе си за славянин, тъй като може да препраща към древната римска провинция Панония и да се означава просто като неин жител.

Употребата на жанровото определение „пътепис“ не може да се приеме за съвсем точно, тъй като според словашкия литературен историк Франтишек Мико „статутът на литературното произведение е историческа категория. Не е определен веднъж и завинаги, но се развива и модифицира. Естетическото преживяване от произведението, или иначе казано неговата естетическа стойност, се определя от вътрешните и външните контексти на литературата от определения времеви период“ (Miko 1971: 194). Полският учен Мариан Качмарек допълва по интересен начин мнението на словашкия си колега: „Античната литература не отделя вестите за пътуване като самостоятелен литературен жанр (подобни изисквания не изпълняват нито гръцките описания за пътувания, нито римските итинерариуми), но създава определени примери за пътешественическо творчество, утвърдено от такива творби като „Одисея“ на Омир, „Аргонавтика“ на Аполоний Родоски и „Енеида“ на Вергилий, от които авторите на ренесансови и барокови итинерариуми черпят мотиви, топоси, сцени и епизоди“ (Kaczmarek 1993: 16), т.е. пътеписът е не толкова отделен жанр, колкото мотив за пътуване, около който авторът подрежда своите впечатления и мисли или представя факти. Документалният характер не се изразява само във вкарването на описания на реално случили се събития, на които описващият е бил свидетел, той може да споделя исторически факти от по-близкото и по-далечното минало и описания на начина на живот на местните. Документалността представлява толкова голяма част от произведенията на хуманизма, че художествеността понякога е ограничена. Подобно мнение изразява изследователят Павол Маркович, според когото „можем да приемем, че в мемоарната и пътеписната проза от бароковата епоха и в по-широк контекст от старата словашка литература частично превъзходство има документалната фикция над литературността и че съотношението между естетическите намерения и естетичния ефект в тези текстове е повече странично явление и средство за постигане на цели, несвързани с естетиката“ (Markovič 2015: 139).

Самото произведение съдържа: „Епиграм на Филип Мелактон“, „За стихотворението на панонца Павол Рубигал“, следва самият „Опис на пътя до Константинопол“, а завършва с „Еклога сатирикус“. Трите стихотворения, поместени преди основния текст, са посветени на различни личности, свързани по някакъв начин с живота на Рубигал. Филип Мелактон е преподавател в университета на Витенберг, където и самият автор е започнал да учи през 1536 г. В кратката Епиграма Рубигал разкрива една

основна разлика между родното унгарско пространство и Османската империя – в завладените турски земи местното християнско население е управлявано от друговерци, които подлагат на изтезания последователите на Христос. В цялото произведение разделението на Църквата през 1054 г. не създава каквато и да е дистанцираност у Рубигал спрямо православните. Това най-вероятно се дължи на факта, че Витенберг и самият Мелактон са поддръжници на Реформацията. Авторът по никакъв начин не коментира конфесионалното разделение. Поетът описва накратко ужасите, с които живее местното население и с които по-подробно ще запознае читателите си в основния текст – от гонения от родните места, през човекоядства, които практикуват турците, като ги сравнява с циклопи. Канибализмът е табу в европейските литератури и е проява на особено голяма липса на човечност, доближаващо практикуващия го до животинското и дяволското. Заради това Рубигал не споменава директно, че османците извършват ужасяващото деяние, а препратката е към циклопите от античната гръцка митология. Подобен евфемистичен метод за описване на човекоядство използва и Васил Друмев в своята „Нешаствна фамилия“. В главата „Нешаствие“ българският писател лаконично описва как на шиш се пече дете. Печенето на хора не е чуждо за житията на светци именно с цел мъчение, но сравнението, което Друмев използва – като че печеше кебап“ (Drumev 1860: 128), препраща недвусмислено към отвратителната практика. Епиграмата завършва със пожелание Бог да изгони османските войски.

Третата епиграма е посветена на Мартин Лусел. За неговия живот не се знае много, но посвещението ни разкрива, че живее в града Майсен, който се намира северозападно от Дрезден. Вероятно Рубигал е отседнал в неговия дом, докато е пътувал към Витенберг. В самия текст авторът го поздравява и проявява авторова скромност, като апелира своя приятел да оцени идеята, а не стихотворението му. За провокиране на читателското любопитство поетът изтъква документалния характер на пътеписа – от него може да се почерпи информация за далечни земи, за местните хора, които са управлявани от османците, и загатва за турските жестокости, които ще бъдат описани.

Началото на пътеписа фиксира времевата рамка, в която се развива действието. Историческият контекст е само загатнат, но поетът споменава за смъртта на крал Ян Заполски (1487 – 1540) и наследяването на престола от неговия, тогава невръстен, син Ян Зикмунд (1540 – 1571). В същото време крал Фердинанд I Хабсбургски (1503 – 1564) също има претенции за унгарския трон. Авторът не само не го споменава по никакъв начин, но и не коментира кризата с короната на Унгария. Рубигал не издава в пълнота какви са причините за пътуването на неговата делегация при турския султан в

ЕДНО ПЪТУВАНЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ...

Константинопол, като само споменава, че ще платят данък на турците. Авторът има лична причина да желае да посети европейската част на Османската империя – желанието да посети земите на някогашната Елада и да види отблизо останалото антично наследство на Древна Гърция и Рим. Вероятна причина за премълчаване на политическите цели на делегацията е политическата несигурност, в която се намира неговата страна в момента. Трудно е дори да се определят политическите нагласи на поета, тъй като освен да заплащат данък те имат за цел да осигурят опеката на падишаха за невръстния крал Заполски, следователно би могло да се заключи, че Рубигал е против хабсбургския владетел. В други свои произведения обаче авторът активно призовава немците да помогнат на Панония в борбата срещу османците („Молба на Панония към Германия“, „Ново писмо на Панония към Германия“). Поради тази причина не може да се твърди със сигурност какви са неговите политически убеждения. По подобен начин избягва да говори и за османците, като ги нарича с името на античното племе „гети“ и уточнява, че изповядват исляма.

Групата, с която пътува, също е лаконично описана. С него пътуват още висшият съдия Ищван Вербоци и печкият епископ Есетиус. Отправна точка на пътуването е град Сегед и след това продължава по поречието на река Тиса. Пътешествието продължава през Белград, София, Филипопол (дн. Пловдив), Одрин и накрая Константинопол. Представянето на античната тема се въвежда постепенно – първоначално поетът се съсредоточава върху близкото минало и описанието на живота на местните хора. От Пловдив насетне елинската и римската култура започват да привличат по-осезателно вниманието на Рубигал. По-подробно са описани сърбите, които авторът представя основно в Белград и в крепостта Смедерево (в текста *Samandria*), и българите, като за първите има особено негативно мнение. За поета сръбският народ е съставен от груби хора, които обичат да убиват и са отстъпили от християнската вяра. Дори подчертава, че етимологията на етнонима „сърби“ е от латинската дума „*servus*“ ‘роб’. Негативният образ се допълва от описанието на разбойнически набези, които сърбите извършват по унгарските земи. Причина за негативното отношение към сръбския народ най-вероятно се дължи на травматичните исторически събития, които преживява Унгарското кралство с двете населени места. Чешкият историк Ян Рихлик посочва, че през 1443 г. полският крал „Владислав III заедно с Янош Хуняди и армия от 35000 войници, събрани от различни земи, се отправя от Буда към Сърбия. В средата на октомври армията прекосява Дунав при Белград в посока Ниш“ (Rychlík 2024: 94). Става въпрос за т. нар. Първи кръстоносен поход на Владислав III Ягело, като военната кампания има само частични

успехи. Белград е представен като силна крепост, която е служела за силен пост срещу Османската империя, но сега е в служба на противника. В Белград умира и Янош Хуняди, който е приеман за най-големият пълководец, сражавал се с турците. В представянето на скорошните борби Рубигал допуска две фактологични грешки. Той твърди, че след предаването на крепостта Смедерево на княз Лазар, сръбският владетел губи битката при Косово. Всъщност Смедерево е предадено на Георги Бранкович и поетът смесва двете битки при Косово поле. Първото сражение се провежда на 15 юни 1389, като след нея сръбската държава губи своята самостоятелност и остава голямата историческа травма на сръбската историография. Втората битка при Косово продължава от 17 до 20 октомври 1448 г. и се води от Янош Хуняди срещу Османската империя. Унгарският пълководец е победен и за да бъде освободен, е принуден да остави в замяна сина си Ладислав (Лазло) в плен на Георги Бранкович. Според поета не турците, а сърбите са тези, които са изискали страшния откуп.

Българите са представени в по-добра светлина. Те са с мек характер, не са войнолюбиви, но поетът изтъква, че страдат най-много от всички покорени народи. Той дава подробно описание на ужасния кръвен данък (девширме), като описва обучението, през което минават малките момчета, за да станат еничари. Интересно е, че подобен случай Рубигал описва и в Белград, но там децата са отвлечени в робство, а не за еничарския корпус. Най-подробно битът на българите е обрисован, когато поетът посещава София. Липсва описание на крепост и нейната история. Вместо това са представени обикновените къщи на хората, като те са построени от дърво и глина, а единствено църквите и обществените бани са иззидани.

В описанията на различните етнически групи на Рубигал се откроява тенденцията да ги дели условно на две – на добри, които са с „мек“ или „гълъбов“ характер, вярващи християни са и стават жертва на злите – нашественици, друговерци или отстъпници на вярата, които извършват отвлечения, грабежи и имат завоевателен характер.

Пътуването продължава през Филипопол, като античните препратки започват да взимат превес. Градът е споменат само чрез основаването му според поета от македонския цар Филип II. Впоследствие вниманието на автора се насочва към Одрин и неговата история, а след това и към крайната дестинация – Константинопол.

В разработването на различните антични образи се откриват различни фактологични неточности у автора. Докато пътува към Филипопол, той смята, че в тази област се е провела битката при Фарсала между армиите на Юлий Цезар и Помпей Велики, без да си дава сметка, че тя се развива много по на юг – в границите на

ЕДНО ПЪТУВАНЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ...

съвременна Гърция. Друга неточност в пътеписа е, че смесва градовете Филипопол и Филипи, тъй като Рубигал смята, че в днешния град Пловдив е проповядвал св. ап. Павел. Поетът визира „Послание до Филипяните“. Последната неточност, на която ще обърнем внимание, е използването на географското название „Тракия“ за означаване на земите, намиращи се между Одрин и Константинопол.

При посещението на столицата на Османската империя се акцентира върху съвременното състояние на града, в което много от античното наследство е унищожено. Особено съжаление Рубигал изказва за храма „Св. София“, който някога е бил църква на императори, а сега е превърнат в джамия. Порядките на турците са описани в негативна светлина. По време на вечерята в султанския дворец авторът изказва съжаление, че османците не уважават даровете на Бакхус, т.е. не пият вино. Обратният път би могъл да даде възможност на автора да представи още подробности и още преживявания, които да сподели с читателите си, но поетът предпочита да се обърне към читателите си с молбата да не му задават този въпрос и отправя благодарност към Бога, че го е върнал невредим в родните му земи.

Пътеписът „Опис на пътя до Константинопол“ се опитва да съчетае и да противопостави тъжното и ужасяващо съвременно положение на земите в Източна Европа, завладени от турците, и тяхното славно минало в лицето на Древна Елада, Рим и Византия. Текстът представя гледната точка на западен пътешественик, който желае да опознае едно чуждо, макар и опознато чрез образованието му пространство, като искрено съчувства на местното християнско население, въпреки конфесионалното разделение. Неприязънта към сърбите се дължи много повече на травматични моменти от близкото минало на Унгарското кралство.

Библиография

Drumev 1860: Drumev, V. Neshtastna familia. Istanbul: „Balgarski knizhici“, 1860. [*Друмев 1860*:

Друмев, В. Нещастна фамилия. Истанбул: „Български книжици“, 1860.]

Kaczmarek 1993: Kaczmarek, M. Staropolskie relacje peregrynackie – między piśmiennictwem a literaturą. – In: Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich. Opole: Wyższa szkoła pedagogiczna, 1993.

Kákošová 2010: Kákošová, Z. Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010.

- Markovič 2015*: Markovič, P. Žanrová iniciácia memoárových a cestopisných próz v slovenskej literatúre v období baroka. – Slovenská literatúra, 62/2015, 2, 139 – 146.
- Miko 1971*: Miko, F. Funkčný a výrazový synkretizmus v barokovej literatúre. – In: Literárny barok. Litteraria XIII, Bratislava: SAV, 1971, 194 – 231.
- Mišianik, Minarik 1958*: Mišianik, J., Minarik, J. Dejiny staršej slovenskej literatúry. Bratislava: SAV, 1958.
- Rychlík 2024*: Rychlík, J. Dějiny Slovenska. Praha: Vyšehrad, 2024.
- Sedlak 2009*: Sedlak, I. Dejiny slovenskej literatúry II, Bratislava: Matica slovenská, 2009.
- Šmatlák 2002*: Šmatlák, St. Dejiny slovenskej literatúry I, Bratislava: Matica slovenská, 2002.